

ДЖЕРЕЛА СУДОВОГО ПРАВА

І. НАЗАРОВ

*доктор юридичних наук,
доцент кафедри організації судових
та правоохоронних органів
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Судова реформа в Україні розпочалася із проголошенням незалежної держави. Вже можна говорити про декілька етапів її проведення та кардинальних змін напрямів. Проте навіть зараз ми не можемо констатувати досягнення мети, яку поставили перед зазначеною реформою. Однією з причин є неуважливе ставлення до наукового обґрунтування напрямів та механізму реформування судової влади, зокрема ігнорування проблематики становлення і розвитку судового права.

Питанням поняття, етапів становлення і меж судового права приділяли увагу В. Бойко, В. Бринцев, І. Марочкін, А. Мельников, М. Михеєнко, І. Москвич, М. Полянський, С. Прилуцький, А. Ривлін, В. Савицький, А. Селіванов, В. Сердюк, М. Строговач та ін. Однак джерела судового права залишилися поза увагою і потребують свого дослідження у зв'язку з іншими елементами, що були названі вище.

Для того щоб дати перелік основних джерел судового права та провести їх класифікацію, потрібно визначитися із поняттям судового права та його меж.

Про потребу визнання судового права як самостійної юридичної дис-

ципліни або галузі права [1, 30–31], особливої науки [2, 1733–1741] говорили ще дореволюційні юристи і науковці, що підтверджує формування концепції судового права вже у дореволюційній Росії. У часи Радянського Союзу концепція судового права не була забута, до неї була прикута увага деяких радянських науковців. Наприклад, В. Савицький зазначав, що ідея судового права заслуговує серйозної уваги, оскільки виражає не лише наукову концепцію, теоретичну модель, а й передусім реально існуюче явище правового життя, саме діюче право, що виразно простежується у співвідношенні трьох окремих, але пов'язаних одна з одною галузей права — судоустрою, цивільного і кримінального судочинства. Відповідно, наука судового права стає спеціальною галуззю юриспруденції [3, 3–4].

У сучасному вітчизняному правовому просторі України концепції судового права не приділяється стільки уваги, скільки вона заслуговує. Постійна робота у напрямі її обговорення, дослідження та запровадження не ведеться. Але деякі вчені у межах наукових публікацій не втрачають бажання продовжувати роботу над подальшою розробкою концепції судового права: напрями розвитку пропо-

нують різні. Так, наприклад, В. Бринцев вважав за потрібне розробку та прийняття Кодексу судової влади, який став би уніфікованим збірником правових норм, що регулюють побудову і діяльність зі здійснення правосуддя. Основним завданням такого Кодексу, на думку вченого, має стати створення чіткої та єдиної законодавчої основи, яка забезпечила б суверенність та незалежність судової влади, створила б передумови для справжнього правосуддя, забезпечила гарантії діяльності всіх суб'єктів судового процесу, встановила передумови для зміцнення авторитету судової влади [4, 19].

А. Селіванов бачить призначення судового права як вчення про судову владу в публічно-правовій системі України і визначає його структуру у такому вигляді: 1) теорія судової влади, судоустрою, судочинства; 2) теорія організації судового праворозуміння і правозастосування з елементом правотворчості [5, 6–9].

Поряд із такими позиціями деякі науковці під судовим правом розуміють систему юридичних норм, які стверджують і забезпечують право людини на правосуддя, потрібний для цього статус органів судової влади, а також шляхи і форми здійснення цієї влади [6, 6–7]. Тобто автори до джерел судового права відносять лише ті правові норми, що забезпечують природне право людини на правосуддя. З такою позицією важко погодитися навіть тоді, якщо говорити про судову владу, то захист прав людини — це не єдине її завдання. Відповідно, і судове право не може обмежуватися лише судовим захистом прав людини, виступаючи ані у формі наукової доктрини, ані у формі галузі законодавства.

Певним компромісом серед різних поглядів на розуміння та межі судового права є наукова позиція С. Прилучького, який вважає, що судове право повинно базуватися на теорії судової

влади, трансформуватися в окрему галузь права та розкривати найважливіші принципи взаємовідносин судової влади з іншими органами публічної влади; досліджувати критерії балансу між судом як органом державної влади та судом як інститутом громадського суспільства. А предмет судового права має охоплювати: а) вчення про суд і судову владу як феномен публічно-правових відносин (досліджувати питання співвідношення і взаємодії судової влади з державою, суспільством, людиною); б) вчення про судоустрій (досліджувати судову систему, статус суддів, їх незалежність та відповідальність; публічне обвинувачення і захист як складові судочинства в системі правосуддя); в) вчення про судочинство та правосуддя [7, 28].

Враховуючи наведені вище точки зору щодо розуміння судового права, ми можемо сказати, що предмет його дослідження містить у собі: характеристику судової влади України, історію її становлення та порядок взаємодії з іншими гілками державної влади; історію становлення судової влади в зарубіжних країнах; проблемні питання теорії та практики реалізації судової політики і практики; характеристику суду як державного органу й структурної одиниці судової системи; принципи побудови судової системи, компетенції та структури судів всіх рівнів й інстанцій, суддів та інших посадових осіб, які працюють у судах, та інші питання; характеристику актів суду тощо.

Наведене дозволяє вже безпосередньо звернутися до питання визначення кола джерел судового права.

Більшість дослідників, коли звертаються до характеристики джерел галузі науки або навчальної дисципліни, звертають увагу на його комплексний характер, що вимагає здійснювати регулювання значною кількістю нормативно-правових актів різного рівня.

Інколи конкретизують, що такі нормативно-правові акти повинні регламентувати правовий захист людини і громадянина з боку національних і міжнародних судових органів [6, 6–7].

На нашу думку, не варто проводити обмеження, пов'язане з необхідністю регулювання діяльності лише судових установ. Акти і рішення, які приймають органи суддівського самоврядування, пленуми вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України, вищі суди України (судова практика), органи, що займаються організаційним забезпеченням судової влади (Державна судова адміністрація, Кваліфікаційна комісія суддів України), також мають безпосереднє і важливе значення для визначення характеру взаємодії органів судової гілки влади з органами інших гілок та порядку вирішення внутрішніх питань, тому їх також необхідно враховувати.

Для подолання певних труднощів можна створити класифікацію масиву нормативно-правових актів. Здійснювати її доцільно за двома критеріями: по-перше, за їх юридичною силою, по-друге, за їх змістом (предметом).

Ієрархія нормативно-правових актів у порядку зменшення їх юридичної сили має такий вигляд: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України, постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчі та міжвідомчі правові акти. Окремо варто говорити про акти судової практики, акти органів суддівського самоврядування та органів, що здійснюють організаційне забезпечення судів.

Конституція України має найвищу юридичну силу у правовому полі нашої держави. Згідно зі ст. 19 органи державної влади, до яких належить більшість органів судової влади, їх

посадові особи, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Для судового права першочергове значення мають положення розділів II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», VIII «Правосуддя», XII «Конституційний Суд України» Основного Закону. Так, у розділі II містяться принципи судової влади: право на судовий захист (ст. 55), право на правову допомогу (ст. 59), презумпція невинуватості (ст. 62), а також положення щодо судового контролю за правомірністю обмеження свободи людини та особистої недоторканності, недоторканності житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та інші важливі положення, які безпосередньо визначають зміст діяльності правоохоронних органів. Розділ VIII визначає основи організації судової влади в Україні, основні засади судочинства, а також компетенцію і склад Вищої ради юстиції. Розділ XII визначає порядок формування складу Конституційного Суду України, основні його повноваження та місце і завдання у суспільстві.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Серед таких міжнародних правових актів є низка договорів, які визначають способи захисту прав і свобод людини, вимоги до організації судової влади, обсягів судової юрисдикції, забезпечення незалежності судів і суддів та ін. Найважливішими із них є:

- Загальна декларація прав людини, схвалена Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.;

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права людини, схвалений Генеральною асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.;

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.;

- Основні принципи незалежності суддів, схвалені резолюцією Генеральної асамблеї ООН 13 грудня 1985 р. та ін.;

- Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 р.;

- Рекомендація R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, що спрямовані на удосконалення судової системи від 28 лютого 1984 р.;

- Резолюція 1989/60 15-го пленарного засідання Економічної і Соціальної Ради ООН від 24 травня 1989 р. «Процедури ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів»;

- Рекомендація R(2000)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини», прийнята на 694-му засіданні заступників міністрів від 19 січня 2000 р.

Ці нормативні акти проголошують і розкривають зміст невід'ємних прав людини, а також містять авторитетну регламентацію питань, пов'язаних з оскарженням несправедливих рішень вищих судових інстанцій України в міждержавні органи, зокрема до Європейського суду з прав людини. Така можливість оскарження прямо передбачена ч. 4 ст. 55 Конституції України. Що ж стосується останнього з названих документів, то його вивчення дозволяє одержати уявлення про те, як повинні вирішуватися питання забезпечення принципу незалежності судової влади.

Серед актів Верховної Ради України передусім слід виокремити закони про судову владу, правосуддя, суди і суддів. До нормативно-правових актів, які регламентують питання організації та реалізації судової влади в Україні і прийняті відповідно до конституційних положень, належать: закони України від 7 липня 2010 р. «Про судову владу», від 8 квітня 2014 р. «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», від 16 жовтня 1996 р. «Про Конституційний Суд України», від 22 грудня 2005 р. «Про доступ до судових рішень», від 15 січня 1998 р. «Про Вищу раду юстиції», від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», від 5 червня 2012 р. «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», усі процесуальні кодекси та ін.

Що стосується нормативно-правових актів, які приймаються (затверджуються) не органом законодавчої гілки влади (Верховною Радою України), а іншими органами державної влади, то як приклад можна навести Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджену Указом Президента України від 24 травня 2012 р, або укази Президента України про створення або ліквідацію судів, призначення суддів на посади вперше тощо. Кабінет Міністрів України також може запроваджувати акти, що можуть стосуватися порядку здійснення судовими органами своїх повноважень, наприклад, затвердив своєю постановою від 22 травня 2006 р. № 740 Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень.

Державна судова адміністрація — це орган, який є підзвітним з'їзду суддів України і на який покладається: представляти суди у відносинах із Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України під час під-

готовки законопроекту про Державний бюджет України; забезпечувати належні умови діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування; вивчати практику організації діяльності судів, розробляти і вносити у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення; забезпечувати суди потрібними кадрами, створювати необхідні умови для підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів; організувати роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву; контролювати стан діловодства у судах загальної юрисдикції тощо. Для виконання покладених на неї завдань Державна судова адміністрація може приймати акти, обов'язкові для застосування працівниками апаратів судів і судьями, які займають адміністративні посади. Як приклад можна навести: а) Інструкцію з діловодства в апеляційному загальному суді, затверджену наказом голови Державної судової адміністрації України від 6 січня 2006 р. № 1; б) Інструкцію з діловодства в місцевому загальному суді, затверджену наказом Державної судової адміністрації України від 27 червня 2006 р. № 68; в) Лист Державної судової адміністрації України щодо правового статусу та основних повноважень керівників апаратів судів від 26 серпня 2010 р.; г) Типові посадові інструкції працівників апарату загального апеляційного суду, затверджені наказом Державної судової адміністрації України від 1 березня 2007 р. № 21 тощо.

Так само до джерел судового права варто відносити акти органів суддівського самоврядування, які є обов'язковими для виконання всіма судьями і спрямовані на вирішення внутрішніх питань організації і діяльності судів і суддів, наприклад: а) Положення про

автоматизовану систему документо-обігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України № 30 і наказом Державної судової адміністрації України від 26 листопада 2010 р. № 188; б) Положення про помічника судді суду загальної юрисдикції, затверджене рішенням Ради суддів України від 25 березня 2010 р. № 14; в) Перелік судових рішень судів загальної юрисдикції, що підлягають включенню до Єдиного державного реєстру судових рішень, затверджений рішенням Ради суддів України від 17 лютого 2012 р. № 4 тощо.

Так само серед джерел судового права необхідно назвати судову практику. У сучасній Україні вона розглядається як у широкому (вся діяльність органів судової влади, що втілюється у прийнятті правових актів), так й у вузькому вимірі (як створення певних правоположень «прецедентного» характеру) [8, 495]. Відповідно до першого підходу судова практика — це різновид юридичної практики, що полягає у правозастосовній, інтерпретаційній та правотворчій діяльності судів і втілюється у певних видах юридичних актів [9, 93]. У другому випадку — визначається як матеріалізовані результати розгляду судової справи, оформленні як правові положення, на підставі яких вирішено спірне питання, і які переконливо свідчать про єдино правильний обраний судом підхід і є орієнтиром для вирішення аналогічних спірних ситуацій [10, 51]. Як форму судової практики, що може бути джерелом судового права, варто назвати постанови пленумів вищих спеціалізованих судів, рішення Верховного Суду України у справах щодо неоднакового застосування норм матеріального права судами касаційної інстанції, інформаційні листи керівництва вищих судових органів тощо.

Таким чином, ми бачимо, що питання джерел судового права є непростим

і неоднозначним, як і питання визначення меж і природи самого судового права. Багато в чому перелік джерел залежить від підходу до розуміння поняття судового права. У будь-якому разі цей перелік не може бути обмежений лише нормативно-правовими актами органів законодавчої і вико-

навчої гілок влади, адже це одразу необґрунтовано звужує предмет судового права. Акти органів суддівського самоврядування, органів, які займаються організаційним забезпеченням судів, та судова практика також необхідно вважати обов'язковими елементами переліку джерел судового права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Розин Н. Н.* Процесс как юридическая наука (Из лекции по судебному праву) // Журнал Министерства Юстиции. — 1910. — № 8. — С. 27–35.
2. *Михайловский И. В.* Судебное право как самостоятельная юридическая наука // Право. — 1908. — № 32. — С. 1733–1741.
3. *Полянский Н. Н., Строгович М. С., Савицкий В. М., Мельников А. А.* Проблемы судебного права. — М., 1983. — 223 с.
4. *Бринцев В. Д.* Кодекс судової влади на один шабель з КК, ЦК, КПК, ЦПК // Право України. — 1996. — № 8. — С. 19–21.
5. *Селіванов А. О.* Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 6 (94). — С. 6–9.
6. *Бойко В. Ф., Євдокимов В. О., Юлдашев О. Х.* Право людини на правосуддя (Судове право України): навч. посіб. — К., 2003. — 256 с.
7. *Прилуцький С. В.* Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): моногр. — К., 2012. — 317 с.
8. *Шевчук С.* Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. — К., 2007. — 640 с.
9. *Погребняк С.* Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 4 (35). — С. 92–97.
10. *Савенко М.* Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 51–55.

REFERENCES

1. *Rozin N. N.* Protsess kak yuridicheskaya nauka (Iz lektzii po sudebnomu pravu) [Process as Legal Science (Based on the Lecture on Judicial Law)], *Zhurnal Ministerstva Yustitsii*, 1910, no. 8, pp. 27–35.
2. *Mikhaylovskiy I. V.* Sudebnoe pravo kak samostoyatel'naya yuridicheskaya nauka [Judicial Law as an Independent Legal Science], *Pravo*, 1908, no. 32, pp. 1733–1741.
3. *Polyanskiy N. N., Strogovich M. S., Savitskiy V. M., Melnikov A. A.* Problemy sudovogo prava [Judicial Law Issues], Moscow, 1983, 223 p.
4. *Bryntsev V. D.* Kodeks sudovoi vlady na odyn shchabel z KK, TsK, KPK, TsPK [Code of Judicial Power at a Level of Criminal Code, Civil Code, Code of Criminal Procedure, Code of Civil Procedure of Ukraine], *Pravo Ukrainy*, 1996, no. 8, pp. 19–21.
5. *Selivanov A. O.* Sudove pravo: nova haluz prava chy teoretychna dumka? [Judicial Law: New Branch of Law or Theoretical Idea?], *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 2008, no. 6 (94), pp. 6–9.
6. *Boiko V. F., Ievdokymov V. O., Iuldashev O. Kh.* Pravo liudyny na pravosuddia (Sudove pravo Ukrainy) [The Right to Justice (Judicial Law of Ukraine)], Kyiv, 2003, 256 p.
7. *Prylutskiy S. V.* Vstup do teorii sudovoi vlady (Suspilstvo. Pravosuddia. Derzhava) [Introduction to the Theory of Judicial Power (Society. Justice. State)], Kyiv, 2012, 317 p.
8. *Shevchuk S.* Sudova pravotvorchist: svitoviy dosvid i perspektyvy v Ukraini [Judicial Law making: International Experience and Prospects for Ukraine], Kyiv, 2007, 640 p.
9. *Pohrebniak S.* Vplyv sudovoi praktyky na iurydychni akty v romano-hermanskii pravovii simi [Judicial Practice Effect on Legal Acts in Civil Law Family], *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2003, no. 4 (35), pp. 92–97.
10. *Savenko M.* Rol praktyky Ievropeiskoho sudu z prav liudyny u konstytutsiinomu sudochynstvi Ukrainy [Role of Case-Law of the European Court of Human Rights in Constitutional Justice in Ukraine], *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 2005, no. 6, pp. 51–55.

Назаров І. В. Джерела судового права

Анотація. У статті аналізуються різні точки зору на поняття судового права та його межі як явища, що визначають можливий перелік джерел судового права. Робиться їх класифікація за юридичною силою та змістом, наводяться приклади за групами. Доводиться, що до джерел судового права не можна відносити лише нормативно-правові акти органів законодавчої та виконавчої влади і, відповідно, обґрунтовується потреба враховувати акти органів суддівського самоврядування, судову практику та акти органів, що здійснюють організаційне забезпечення судових органів.

Ключові слова: судове право, джерела судового права, судова влада, суд, правосуддя.

Назаров И. В. Источники судебного права

Аннотация. В статье анализируются различные точки зрения на понятие судебного права и его границы как явления, определяющие возможный перечень источников судебного права. Делается их классификация по юридической силе и содержанию, приводятся примеры по группам. Доказывается, что к источникам судебного права нельзя относить только нормативно-правовые акты органов законодательной и исполнительной власти и, соответственно, обосновывается необходимость учитывать акты органов судейского самоуправления, судебную практику и акты органов, осуществляющих организационное обеспечение судебных органов.

Ключевые слова: судебное право, источники судебного права, судебная власть, суд, правосудие.

Nazarov I. Sources of Judicial Law

Annotation. Different views on the concept of judicial law and its scope as a phenomenon defining the possible sources thereof are studied in the article. The classification of sources of judicial law due to the legal effect and essence thereof is outlined; examples of sources of judicial law due to the groups are provided. The author proves that the sources of judicial law comprise not only regulatory legal acts of legislative and executive authorities. Acts of judicial self-government, case-law and acts of bodies carrying out organizational maintenance of judicial bodies must be considered as well.

Key words: judicial law, sources of judicial law, judicial power, court, justice.